

Irodalmi Szemle.

A Magyar Nemzet Története.

(Milleniumi kiadás.)

Szerkeszti *Szilágyi Sándor*. Kiadja az *Athenaeum* irodalmi és nyomdai társulat.

Az ezredéves ünnepélynek legmaradandóbb emlékei lesznek azok az irodalmi művek, melyek erre az alkalomra készülnek. Ezek között kétségkívül legfontosabb az, melyet az *Athenaeum* ad ki, s Szilágyi Sándor, történetírásunk nagyérdemű veterán bajnoka szerkeszt: „A magyar nemzet története“ 10 kötetben, 200 füzetben, melyek hetenként jelennek meg.

Könnyen érthető, hogy a közönség mohó érdeklődéssel vette az erről szóló hírt s fogadta az első füzeteket. Szakkörökben a műhelybe is betekintettek, hogy kik írják, mit s mikép írnak. S e tekintetben, mint a hozzánk is érkezett felszólalásokból láttuk, nem volt osztatlan az öröm s megelégedés, mert — a felszólalók szerint — az írók között „sokat láttak, a kiket nem láttak,“ pedig szerettek volna ott látni s láttak olyakat is, a kik eddig történetírói jelességüknek vajmi csekély jeleit adták. Pedig egy ilyen nagy igényekkel fellépő és méltán nagy várakozást keltő munkának a lehető legjobbnak kellene lennie, hogy méltó legyen a magyar nemzet ezredéves ünnepéhez. Igaz ugyan, hogy egy irodalmi részvénytársaságnak és szerkesztőnek meg van a szabadsága, hogy tetszése szerint válogassa meg munkatársait, de a ki „remekművet“ akar létesíteni, arra a legjobb erőket kell egye-
síteni. Azt hisszük, hogy nem is mindenütt a kiadókon mult, hogy a „kiválóbb történetírók“ közül olyan is hiányzik, mint pl. Pauler Gyula, az Árpád-kor történetének koszorús írója; hanem némely esetben az írókon, a kik egy vagy más okból (pl. másnemű lekötöttség miatt) nem vállalkozhattak. A mi felfogásunk ez lévén a dologban, azért a szép vállalatot előre is gáncsoló felszólalásoknak nem adtunk helyet, megvárván, hogy a tettek s nem a nevek beszéljenek, fentartván az elfogulatlan kritika jogát mindenki részére. Különben, hogy maga a

szerkesztő sem tekinti befejezettnek munkatársai lajstromát, láthatjuk abból, hogy a legújabb kor története megírására újabb munkatársakat jelez a tervrajzban hirdetteken kívül.

Az eddig megjelent két füzetben: a vezérek korát vesszük Marczali Henrik tollából, a ki nagy ambícióval és sikerrel igyekszik megoldani szép feladatát. Első könyve A magyarok történetét tárgyalja beható forrástanulmányok alapján (2 füzetben). A 3-ik füzettel a VI. könyv a Honfoglalás története kezdődik. Az 5-ik füzetben a III. könyv A kalandozások kora. A 7-ikben a IV-ik könyv A fejedelemség átalakulása. Ezekben belül fejezetekre osztván a tárgyalta anyagot és korokat, szerencsésen csoportosítja az események és intézmények egymásutánját. Lehet kifogást tenni, ellenkező nézeteket vallani az egyes kérdésekben, de egészben véve el kell ismerni, hogy ez Marczalinak egyik legsikerültebb munkája.

Az illusztrációkra a szerkesztő kiváló gondot fordít. A műmelléletek többnyire igen szépek; ilyenek: a magyarok Kiew előtt, Vágó Pál ihletett ecsetje után, ősmagyar régiségek és kelta fegyverek a m. n. múzeumban; a szt. galleni codex egy lapja, a szlávok hódolása Árpád előtt (Munkácsi festménye után színnyomatban) Szt. István kora (Lotz akadémiai falfestménye után), ősmagyar régiségek a magyar nemzeti múzeumban, Szt. István decretumának első lapja hasonmásban a nagy orosz pusztaság, keletrómai császár koronázási díszben, Lehel kürtje (Dörre Tivadar rajza.) Esztergom látképe (szintén Dörre Tivadartól, a kinek képei messze kimagaslanak a hasonló többi rajzolóké felett), Árpád és Szt. István képei (Túróczy kronikájából) stb. Ezekben kívül a szövegbe nyomott képek hosszú sorozata tarkazza és díszíti a füzeteket.

Egyes füzet ára 30 kr.; előfizetés negyedévre (12 füzet) 3 frt 60 kr.; félévre (24 füzet) 7 frt 20 kr. Kapható minden hazai könyvkereskedésben.

A ki teheti, szerezzé meg e nagy szabású történeti munkát, a mely természetes, hogy Magyarország minden eddigi történetét felül fogja múlni, mert egy emberöltő óta tett nagyarányú kutatások, gyűjtések, tanulmányok eredményét van hivatva egybefoglalni s a nagy közönség által is élvezhető formában előadni.

Két röpirat a nemzetiségi kérdésről.

I.

Nyílt levelek a bukaresti román kultur-liga elnökéhez, Urechea A. Lászlóhoz, Moldován Gergelytől. Kolozsvárt, 1894. 162 lap, ára 1 frt.

Az a szerencsétlen mozgalom, a mely hazánkban a nemzetiségeink között századok óta fennálló jó egyetértés megzavarására irányul, s a melynek istápolására a szomszéd román államban külön liga alakult, egyre több és több munkával szaporítja irodalmunkat is.

Minket erdélyieket az a kérdés közelről érdekelvén, a rá vonatkozó munkákat hallgatással nem mellőzhetjük. Az e téren nyilvánuló ténykedések közül ránk nézve Moldován Gergely működése kiválóan fontos és becses nem csak azért, mert munkáiban a tudás, a tárgy alapos ismerete nyilvánul, hanem azért is, mert román ajkú lévén, hivatva van arra, hogy övéinek túlkapásait ostorozza s minket magyarokat pedig figyelmeztessen mindazon kormányzati és társadalmi hibákra, a melyekkel ennek az ügynek jó szolgálatot egyáltalában nem teszünk. És Moldovánnak az erős alkotmányos érzület, az igaz magyar hazafiság, megadja az erőt és a bátorságot rámutatni a létező bajokra minden téren. Csak az imént tettük le „Magyarok, Románok“ című nagy feltűnést keltett munkáját, a melyben oly élesen, de igazságosan bírálta meg az erdélyi magyar társadalmi és kormányzati állapotokat, már „Nyílt levelek“ című könyvét vagyunk kénytelenek kinyitni, a melyben a bukaresti Liga és annak elnökének tényeit bírálja meg. Tizenkét levelet intéz Urechea Lászlóhoz; s ezekben felveti a Ligának egész működését, a melyet szerző igen jól ismer, s a melyben a hazudozás nagy szerepet játszik. Ezért a sok szemérmetlen hazudozásért élesen támad, mert benne a román közerkölcsök romlását, az ifjú nemzedék megmételvezését látja. Ostorozza a román akadémiát, a mely idétlen és ferdítő „felhívásával“ e kérdésben a koronára, mint fővédnökre, árnyékot vetett; az ifjúságát a mely nem tanul, hanem kongresszusdi-játékával a nemzetközi tisztességet tapossa lábbal. Targyalja a memorandum-pórt, Sturdza ellen, Cantilli és Fava röpiratait, Urecheanak a „Deutsches Volksblatt“ levelezője előtt tett nyilatkozatait, a „Latin hagok“-at, Rác Jánosnak az esküdtek előtt felolvasott deklarációját, a mozgalom dákó-román tendenciáit, lépésről-lépésre kimutatván az európai közvélemény megtévesztésére irányuló célzatos ferdítéseket, valótlanságokat, rágalmakat s a végén hangsúlyozván a két nép egyetértésének szükségességét.

„Ha Isten önöknek megengedte a román nemzeti állam megalapítását, mondja a szerző, ne követeljük, hogy a magyar a maga ezredéves államát törje össze és annak a helyébe állítson az önök programmja szerint egy újat.“

Moldován munkáját érdemes volna minél szélesebb körben terjesztetni s idegen nyelvekre lefordítani, mert a mi igazságunkat e kérdésben senki sem mutatta ki hatásosabban nálánál. Meg vagyunk győződve, hogy Moldován íratainak terjesztése külföldön sok világosságot árasztana azok között, a kiket velünk szemben az első információ szellemileg megvakított.

II.

A román kérdés és a magyar nemzetiségi politika, írta Tibád Antal, Budapest 1894. 103 lap.

Tibád Antal erdélyi közéletünk alapos ismerője. Bátran vehette fel tehát a tollat és írhatott a román kérdéstről. Ezt azért hangsúlyozzuk, mert a legutóbbi időben sokan vannak olyanok, a kik a nélkül, hogy egy élő oláhot láttak volna, vagy hogy erdélyi viszonyainkat ismernék, biztos orvossággal szolgálnak a kérdés megoldására.

Tibád munkáját, mint a cím is mutatja, két részre osztja; az elsőben adja a román kérdés keletkezését, fejlődését, alakzatait, a jogcímét, a nemzeti sérelmeket, a kérdés megoldására vonatkozó javaslatokat; a második részben a magyar nemzetiségi politikával foglalkozik 1848 előtt és után a mai napig.

A bevezetésben egy igen jó tanácsosal szolgál, hogy a „jövendőbeli vitatkozásból kölcsönösen kiküszöböltessék az ingerültség hangskálája, s hogy az eddigi vita-anyag azon része, mely a kérdés érdemének eldöntésére befolyással amúgy sem lehet, az ezutáni tárgyalások körén kívül hagyatva, hallgatással mellőztessék“.

Igen helyes. Tibád ehhez képest egész tárgyilagosan ír a kérdésről. Szerző a román nemzetiségi kérdést csak 1784-ig tudja felvinni, holott az 1697-ben a vallási unióval kezdődik, a mikor a románság a katolikus hitre való áttérés esetén Bécsből nemzeti jogokkal voltak kecségtetve, csak hogy mikor Klein román püspök ezen oldalról alkalmatlankodni kezdett, püspöki székétől megfosztották. Tibád azután a román nemzeti programokat vizsgálja meg, a melyek 1848-ban egyet, 1849-ben mászt foglaltak magukban; az 1863-ki n.-szebeni conventiculumban ismét más dolgokkal elégesznek meg, míg 1881-ben a nemzeti párt programját részletesebben meghatározza, csak hogy a Memorandumban és a Replikában az emberek ismét egyebet beszélnek. A román programok között tényleg ez a diszharmonia megvan, folytonosságról a ismert követelésekben szó sem lehetett.

Tibád ismerteti ezután a magyar nemzetiségi politikát 1848-ig. A szabadságharc után 1868-ig, a nemzetiségi törvény megalkotásáig, ez a politika oda konkludált, hogy a haza minden ajkú polgárai az egységes és osztatlan magyar nemzet tagjai s hogy a nem magyar ajkú népfajok külön nemzetiségeket képeznek, melyek az ország egységének korlátain belül az egyéni és testületi szabadság alapján akadálytalanul érvényesülhetnek; fenntartják és tovább fejleszthetik magukat. Ez alapon lett megalkotva az 1868-ki nemzetiségi törvény is. A mai politikára vonatkozólag ismerteti Hieronymi, Wekerle, Szilágyi, Kálnoky miniszterek nézeteit, Kolozsmegye feliratát, Gróf Bethlen Gábor és gróf Károlyi István E. M. K. E. elnökök alkalmi beszédeiben foglalt véleményüket, Jancsó Benedek, és Moldován Ger-

gely, Apponyi Albert, Bartha Miklós és Mocsáry Lajos felfogását.

„ . . . Véleményem szerint az eddigi kormányok nem ismerték fel, mondja Tibád, a bajokat a magok valódi mivoltában; részemről a diagnózist illetőleg Kolozsmegye polgárainak, Jancsó Benedek és Moldován Gergely által is támogatott felfogásához állok közelebb, kik a román kérdés felől alaposan tájékozva vannak, s ennél fogva azt eléggé fontosnak tartják arra, hogy a magyar nemzet végre-valahára komolyan és egész erővel foglalkozzék vele.

A kibontakozást illetőleg különösen a Moldován felfogása érvényesül Tibád könyvében, az állam feladatát két irányban körvonalozván, Romániát a mi dolgainkban való beavatkozástól egyszersmindenkorra el kell tiltani; — benn oly szervezetet kell adni a közigazgatásnak melyben az egészen alkalmassá válik a nemzetiségi mozgalmakban rejlő veszélyek alapos és biztos felismerésére és legyőzésére s a mely egy célirányos kultur- és közgazdasági politikával kombinálva, ismét az érdekek ezerféle nagyobb és apróbb szálaival csatolhassa vissza hozzánk a nemzetiségeket.

Tibád könyve bár új dolgokat nem hoz felszínre, igen alkalmas arra, hogy a nemzetiségi kérdés egyes fázisai, jelen állapota és állása felől az olvasót tájékoztassa. (o.)

Philosophia a középiskolában.

Ar dy Lajos Ferencz a philosophia tanára a Sanremoi k. lyceumban a tanítványainak kidolgozásra adott feladatokból egy gyűjteményt tett közre ily czímmel:

Temi di Psicologia, Logica ed Etica assegnati agli alunni del R.º Liceo di Sanremo nel triennio scolastico 1889—1892. Col discorso preliminare intorno all'insegnamento delle discipline filosofiche. Sanremo, 1793.

Ebben a bevezető értekezés méltó párja a Trendelenburgénak, s azon tárgyat fejtegeti és magyarázza más szempontokból. Azért hát ezt is közlöm ezennel kivonatossan.

A philosophia tanításáról.

1. §.

A ki elfogulatlanul akarja megvizsgálni azt a kérdést, hogy mi a philosophia foganata az elme és lélek kimivelésében, szükséges hogy merőben eldobjon bizonyos előítéleteket, a melyeket a korunkbeli élet az ő fiatal, türelmetlen forrongásában oltott sokakba és a melyet a kagylókhoz, hinárhoz és kavicsához lehet hasonlítani a melyek elcsufították,

elferdítették a tengeri Glaukos alkatát, a kihez oly bölcsen hasonlította Platon¹⁾ az ember lelkét, a mint ez a testtel való közösülésében tűnik szemünkbe. Leghatalmasabb köztök az, hogy az iskolának nincs más célja, mint valami mesterséghez vagy nemesszerű hivathoz jutás; igen súlyos tévedés, a mely megint másokat szűl, mentől tovább távoztatván az igazságtól az elméket, a melyeket az életgazdasági haszon szemfényvesztése elragad és nem veszik észre, hogy előbb létezik az ember, mint a mesterség, hogy ez nem a valóság benne, hanem alig csak egyik alakja, mivel az egyén becsértéke terjedelmes és szövevényes nevelés eredménye és hogy az életnek legfoganatosabb tehetségeit és legkedvesebb gyönyöreit azok a legmagasabb igazságok és legvalogatottabb érzelmek szolgáltatják, a melyekre csak a philosophia sugározza az öntudat világát. Ez a tudásnak az az alakja, a mely egyetemességi s okvetetlenségi jelleménél fogva a legszorosabb viszonyban van az étellel, a melynek minden erőfeszítését kutatja, fontolgatja és tökéletesíti; az adja meg azt a teljes önismeretet, a melynél fogva az ember, bár külön lény s mégis érzi, hogy ő a világegyetem egységének alkatrésze; következőleg a philosophiát gondolkodásban, a mely ki-mutatja az emberi szellemnek legfelsőbb működéseit, a dolgok legbensőbb okait, minden létezés törvényeit; abban táplálékot és megnyugvást lelnek a legmagasb értelmiségek, és a művelődés minden elé lépése a philosophiai gondolkodás tovább fejlődésével találkozik össze.

A többi tudományokkal való viszonyukban a philosophiai tudományok adják meg az általános műveltségnek azt az alapot, a mely oly szükséges a kormányzó osztályoknak, midőn oly alapeszmék és alapszabályok forognak kérdésben, a melyek a pillanat esetességein és a sokaságon fölül emelkedjenek, és a melyek nemcsak lelki tehetségei hasznos tevékenységére az embert, hanem a polgárt is a közérdekű ügyekben való részvételre készítik. Csak azok bírják megismertetni a valóban tudhatók terjedelmét és kielégíteni, a mennyiben emberi értelemtől kitelik, az egységre való törekvést és Danteként²⁾ tetőről tetőre hajtják föl az állandó törvények és tények kutatására. Csak azok tesznek eleget teljesen az egyetemesség, a fokozatosság és a megélhetőség paedagogiai szabályainak, a mennyiben gerjesztik s elésegítik a lélek erőfeszítéseit, a melyek kifejlődve kölcsönösen hatnak egymásra, hogy a többi tanítás ne maradjon eldarabolva, hanem termékeny egységbe tartson össze a philosophiában. Imígy egyeztetvén össze a szellemnek különbözőféle tevékenységét keltik azok a tanulmányok azt a benső őszhangot, a mely az elmét egészségessé és rendezetté teszi, megadván neki a sulyegyenlőséget, a melynél fogva tehetségei karöltve járnak el a dolgukban és létre jön az eszmék és érzelmek egysége, a miben áll az emberi élet boldogsága.

¹⁾ Republ. X. (p. 611. D. Steph.) — ²⁾ Parad. IV. 132.

Illik is ez a fiatal korhoz, a mely miután az életre tüzetesen szolgáló és mellékesen segédkező ismereteket elsajátította, abban jár, hogy azokhoz emelkedjék, a melyek a tudományos és művészies általános nevelésoktatásra vonatkoznak és a melyek a társadalmi viszonyok fentartására czéloznak. Az oly tanulmányok tehát a paedagogia épülete koronázata; az a magasabb tudás alakját állítja elénk, a mely az átgondolás³⁾ bámulatos erejével egy végső öszvezetté⁴⁾ alkotja az értelmi élet különböző szakaszaiban szerzett ismeretek mindnyáját, a mely öszvezet nélkül a tudományos és irodalmi oktatás nem tökéletes, czélját veszítette és nem szolgálhat az erkölcsiség sinormértékéül. Ezek az előnyök nemcsak a felsőbb philosophiában vagy metaphysicában leledzenek, hanem a philosophia külön ágazataiban is, a melyek, ha a józanokosság⁵⁾ elvei elemi módon, de mindenesetre észszerűen és rendszeresen kifejtetnek, nem semmisítettnek meg már előre, hanem ezeknek logikai kiegészítményei s a paedagogia rendjén béavató tudomány⁶⁾ alkotnak.

Mindezek megfontolásából kitűnik világosan, mily megkívántatók az oly tanulmányok a felsőbb középiskolában, kivált a felgymnasiumban, a melyben az ifjú a tudás különféle ágait összejárja és nemcsak a természetnek és a mostani műveltségnek tényeivel és törvényeivel ismerkedik meg, hanem átmegy gondolkodásával a multba és a kettőt öszvevéve szerzi meg a történelmi, nyelvészeti, lélektani és világegyetemi⁷⁾ általános törvények tudomását, a melyek a benső és külső valóságot⁸⁾ kormányozzák. A hajdankori szerzők nemcsak megkívánják a philosophia ismerését, hanem el is készítik másfelől olvasójuk lelkét a vele való foglalkozásra; valamint a tudományos kutatások is arra a mintegy véghatárszélre vezetnek és utoljára — ismételjük — a neveléstaniatásba és a szellemnek általános tökéletesítésébe vágó minden tanulmány; holott arra a szétszórt és töredékes ismeretek már nem elégségesek, ha csak valami módon egységgé nem gyűjtetnek.

E még nem elég. A philosophiai külön tanulmányok, melyek a középiskolai tanulás főtárgyai kell hogy legyenek, bizonyos, bár gyakran feltett, de a többi tanulmányokban rendszeresen nem tanított új igazságokat szolgáltatnak nekünk. Az elemző lélektan⁹⁾ a szellem tehetségei vizsgálatával s osztályozásával feltárja az értelem előtt és tudomására hozza a benső jelenségek legváltozatosabb és legszövevényesebb világát, a mi első feltétele annak, hogy az igaz tudományhoz és igaz erényhez juthassunk. A logika a világegyetem valóságáról vissza tükrözött ész legfelsőbb törvényeiből indulva ki megmutatja nekünk, miképp kell működni szükségképpen a gondolkodásnak a dolgok felfogásában és teljes tudomást szerezvén róluk, erőszzerű¹⁰⁾ és nem gép-

³⁾ Reflexio. ⁴⁾ Synthesis.

⁵⁾ Sensus communis, sana ratio, gemeiner Menschenverstand, bonsens, sens commun. — ⁶⁾ Propaedeutica. — ⁷⁾ Cosmicus. — ⁸⁾ Realitas. — ⁹⁾ Psychologia analytica. — ¹⁰⁾ Dynamicus.

szerű tudást nyújt az által, hogy elésegíti bennünk az észrevezés, a szemmeltartás¹¹⁾, az osztályozás¹²⁾, az okoskodás szokásait. Az erkölcs-tan az erkölcsiség igazi mivoltát kutatva és kimutatva az embert és polgárt kötelező cselekvényeket, a mennyiben szabadon kell alkalmazniok magukat a törvényhez, az észszel vezetteti a szellemet egy erkölcsi legfőbb rendszabás¹⁴⁾ fogalmára, a mely szerint az erény az értelemmel világított önerejű akarat működésében áll és meggyőz arról, hogy nemes érzésből s nem büntetés félelméből kell jót cselekedni. Végre, az aesthetika, meghatározva a mennyire lehet, a szépség eszméjét és különféle kifejezéseit a művészetben, feltárja ennek a kinesejt és reánk való hatását, a mi életünkben oly nagy helyet foglal, élénkebbé teszi. A különféle tehetségeinket, ügyességeinket és lelkivágyainkat tárgyaló tanulmányainkkal belénk oltott tudomás töménytelen előnyt nyújt a tudománynak és az életnek. A legderekabb értelemek olyanok, hogy ha a nekik tanított ismeretek lazák és nincsenek egymással kapcsolatban, és csak a legközelebbi és esetékes előzményekből következettek, ők azoknak nem sok hasznát veszik és nem lelik tudás vágyukat kielégítettnek; holott mihelyt azok a legbensőbb viszonyaikban az észszerűség világával sugározva jelennek meg előttök, a legélénkebb örömmel fogadják és ama rendben a dolgok valóságára ismervén, akkor kezdenek igazán tudni, Aristoteles mondása szerint: **Akkor higgyük, hogy ezt vagy amazt tudjuk, ha okát ismerjük.**¹⁵⁾

Ez idő szerint vált különösen szükségessé a philosophiai műveltség. Az emberi tevékenység minden ágában győzedelmeskedő észszerűség¹⁶⁾ követeli, hogy a világegyetemi s lélektani minden jelenségnek az alapokát¹⁷⁾ a legbensőbb természetében s a szellem erejéhez való viszonyában külön tanulmányozzuk a végett, hogy biztos alapot vessen minden dolgunknak s végképp felváltsa a vakhitet és a tekintélynek¹⁸⁾ szintoly romboló más alakjait és sugározza bé, mint egy új világító torony az új vizsgálódást és a létezés új módját. A nagyobb műveltség, a kritikai szellem gyarapodása, a tudományos, művészeti, polgári és politikai életben való bővebb részesedés, a mely alól az új intézeteknél, a hírlapirodalom terjedtségénél fogva magát valamire való ember, ha

¹¹⁾ Observatio = Beobachtung kettőt tesz: a) észrevételt (Wahrnehmen, Bemerkten), b) tartós figyelést (Betrachten). A bévett megfigyelés csak az első jelentését fejezi ki; figyelés, tartós; megfigyelés pillanatnyi actus, mint látás — meglátás.

¹²⁾ Classificatio. — ¹⁴⁾ Norma.

¹⁵⁾ Metaph. I 2. 13. Az idézet nem egészen hű. Az eredetiben ezt olvasuk: ἡ επιστήμη διδασκαλική γὰρ ἢ τῶν αἰτιῶν θεωρητική. μᾶλλον οὖτοι γὰρ διδασκουν οἱ τὰς ἰτίας λέγοντες περὶ ἑκάστου. Latinul: Bessarion így fordítja: illa scientia magis docet, quae causas speculatur: ii enim docent qui causas singulorum dicunt.

¹⁶⁾ Rationalitas. — ¹⁷⁾ Principium. — ¹⁸⁾ Autoritas.

akarná is, ki nem vonhatja, a kutatás sarkantyujától ösztökélt szellemeket sürgeti, hogy tanulmányozzák a tényeket és az egyetemes élet jelenséges valóságát kormányzó törvényeket. Ez az oka, hogy a legmagasabb, a legfontosabb kérdések, a melyeket egykor csak az akadémikákban vagy rejtett gyűlésekben bizgattak, ma már behatottak a munkás szerény hajlékába és az új vágyaktól előre készített eldöntések megint új szokásokat és rendtartásokat készít előre. Még a bölcselőbbé vált művészet is elsajátította azokat, és a legnagyobb remekműveket azok sugallják és azzal keltenek általános bámulatot, hogy a kor szükségleteire vonatkoznak. Az így rohamosan haladó műveltségtől elragadva az emberiség magasra hág és nem hagyja magát leveretni a múlt romjaival, bármennyire próbálja is az lenyűgözni a szokás erejével vagy az álokoskodás¹⁹⁾ fogásaival. Az ősi eszmények enyészte kényszeríti az embert visszahúzkodni a maga tanulmányozására és magában keresni az erőfeszítés elvét. Az elmélkedő²⁰⁾ életet, egy mysticus vallásos gondolkodásban való örökös ringatódzást a tudományos gondolkodás lázas tevékenysége váltotta fel és mindenki csak ettől a gondolkodástól várja a lélek megnyugvását és a gazdasági s társadalmi javulást. Annálfogva egy kor sem volt hajlandóbb, mint a miénk, a philosophiára, a nagy tudományra²¹⁾, mely az általános törvényeket kutatva az élet eszményeit észszerűbb, tehát igazabb, szebb, tartósabb alakokban állítja helyre.

2. §.

A philosophiai tanulmányoknak a nevelés-oktatásbeli fogatos és szükséges voltát bizonyító számos és hatalmas érvekből mindenki könnyen kiveheti, hogy korunknak irántuk viseltető közönbösségét nem kell valódinak és állandónak, hanem csak mulékonynak és látszólagosnak tartani. Okai különbfélék, szövevényesek és rejlik; némelyiket magában, másokat történelme körülményeiben, másokat a társadalmi, vallási politikai és nevelés-oktatási gondolkodás fejlődésében kereshetni. Mindenekelőtt az, hogy a philosophia fogalma tetemesen megváltozott, mivel a külön tudományok hovátovább kiváltak belőle, a minélfogva az egyetemes tudomány követelményével felhagytak és a philosophiai vizsgálódás arra szorítkozott, hogy a többi tudományok egyesítését kísértse meg, mint nem már alapjok, hanem eredményök. Aztán a tapasztalati tudományok, melyek közzé a történelmet is számítom, a végett, hogy a magukféle feladatokat jobban tanulmányozhassák, saját szerű módszerekkel elzárkóztak és természetesen fölülkerültek eredményeik biztosságánál fogva a tapasztalást megelőző s meg-

¹⁹⁾ Sophistica.

²⁰⁾ Contemplativus.

²¹⁾ Universalis scientia, absoluta scientia.

haladó ²²⁾ tudományokon, a miért az általános és különös ²³⁾ közti súlyegyenlőség megbomlott és az elmék nem bírnak amaz elsőbkek fölé emelkedni s meggondolni mily számos, különböző és mélységes viszonyok kapcsolják össze a tudás minden alakjait és fejezik ki a tárgyalt feladatoknak egymástól való kölcsönös függését ²⁴⁾; szóval nem emelkednek fel a törvényekhez, a melyek azokat egységesítik és kibékítik, és a melyeket a philosophia kutat ki és állapít meg. A mely változás a mult időknek a priori való hiú és terméketlen vizsgálódás elleni természetes és jogszerű visszahatás ²⁵⁾ gyorsan átömlött a tudományból a lelki élet minden más alakjaiba és a viszonytalant ²⁶⁾ a viszonyossal, a természetfelettit a természetessel, a feltevést a bizonyossággal, meg nem bizonyított elvek vak követését a jelenségek s okaik felfedezhetése tudomásával helyettesítette. Ez viszhangzott minden lélekben és mindnyájok kezdett kétkedni, az ősi eszmények valósága felől; megégetni, a mit azelőtt imádott és imádni, a mit az előtt megégetett; mindnyájok a csüggedtség és vágy kimondhatlan fájalmában küzdő, a hajdani alakok ellen lázzadozó és egy fénynyel s szeretettel teljes életre sovárgó Fausttá vált. ²⁷⁾

No már ennek a küzdelemnek, a mely kiválóan forrongóvá lett a mi százunkban, a metaphysica fitymálása lón a következménye, mint a mely tudmánynyal a modern élet követelményei miatt különben is a hosszas és sanyarú tanulmányokra kevésbé hajlandó mívelt és értelmes közönség összevételére az egész philosophiát, azt hívén, hogy az a külön szaktudományoktól nem csak független, hanem velök merőben ellenkezik és rakva van ködös eszményiségekkel. ²⁸⁾ Azonkívül a lejárt és egymásközt meghasonlott, de mindenikök az igazságot magának követelő összemények ²⁹⁾ összeférhetetlensége és kibékülhetetlensége; aztán a százunk második felében elharapódzott tagadó kritika, a mely minden iránt kétséget hirdetett, szembeállítva az óvatos és biztos eljárá-

²²⁾ Transcendentalis. — ²³⁾ Generalis, specialis. — ²⁴⁾ Solidaritas. — ²⁵⁾ Reactio. — ²⁶⁾ Absolut.

²⁷⁾ Haj! két lélek lakja mellemet,
El akar válni egyiktől a másik!
Az egyik a világhoz van tapadva
A durva kéj lácazaival kötözve.
A más erővel kél porából
S emelkedik nagy ősei honába.

Goethe. Faust. I. R. Faust és Wagner.

Érzem hiába halmozám magamba
Az ember szellem minden kincseit,
S aztán ha neki ülök a dolognak
Bensőmben új erő nem csergedez.
Nem hágtam fen ebb egy hajszálnyival sem
A végtelenhez közelebb nem jutottam.

Szintén Faust és Mephistopheles.

²⁸⁾ Ideal. — ²⁹⁾ Systema.

sával a physicalis általában a természeti tudományoknak, a melyek egymással nem hogy ellenkeznének, de egymást világosítva s egészítve haladnak elé s észszerű és szembeszökő³⁰⁾ igazságaikkal táplálják a szellemet, tökéletesítvén minden alakban az élet kellékeit; mindezen körülményeknek kedvezőtlenül kellett hatni a mi tanulmányunkra, a melynek bajosan bírták megelélni az életbevágó³¹⁾ oldalát, nem lévén másfelől meggyőződve, hogy szükséges lenne a rendszeres tanulmányozása a mindenkitől tudott tényeknek, u. m. azoknak, a melyek öntudatunkban keletkeznek. És még az olasz gondolkodás és élet mozgalma is, mely a félsziget egyesültét és függetlenségét létre hozta, az elméket az értelmi tevékenységnek más mezejére terelte, és az olaszág és pápaság közti kibékülés nem sikerülte, a dogmatismus türelmetlen mérgeledése, valamint a kételkedő philosophia³²⁾ terméketlen vesztéglése³³⁾ béoltották a lelkekbe s maradandóvá tették bennök a bizonytalanságot és féltékenységet, melyek a lélek megnyugvását gátolják. És különösen a classica iskolában, azon az előítéleten kívül, a melyet már említettünk, t. i. hogy annak az életre közetlenül szolgáló céljának kell lenni, az a vélemény, hogy a philosophiai eszmék fejlődéséből csupán csak megoldhatatlanoknak tartott feladatok³⁴⁾ körül forgó, többé-kevésbé elmés és önkényes magyarázatok sora ered; a classicus tanítás túlzott követelése; a multkori tanítóknak a philosophiai szélső rendszerekhez ragaszkodása, (a családokban tüzes vitatkozások forrása); az ifjaknak az előbbi tanfolyamokban rendkívül kergetett tanítása és az évi vizsgák alkalmával tanúsított rendkívüli engedékenység miatti készületlensége, és végre a bizalmatlanság, melyet mindezen okok zavaros tudalma terjesztett a közönségben, béhatott a fiatalok lelkébe, elidegenítette őket a philosophiai tanulmányoktól, a melyek pedig a legmagasabbak és az embernek az igazság ismeretére ernyedetlenül törekvő természetéhez legméltóbbak.

A min kívül semmi igaz nem leledzik³⁵⁾

A dolgoknak ezt az állapotát megszüntetni remélhető orvosszerek között némelyek hatalmukban vannak, mások nincsenek. Akaratunktól független az, a melyet a visszahatás törvényétől³⁶⁾ várhatni, a mely általában a tények történelmében és különösen a gondolkodás fejlődésében sohasem hazudtolta meg magát. Átmenet időszakai, a milyen a miénk, midőn azok a jövődő csiráit érlelik, némi petyhüdség bélyegét viselik magukon, a mikor az öreg eszmények még nem haltak ki teljesen s az újak nem váltak életrevalókká s foganatosokká. A lételt

³⁰⁾ Evidens. — ³¹⁾ Practicus. — ³²⁾ Scepticismus. — ³³⁾ Inertia.

³⁴⁾ Problema

³⁵⁾ Dante. Par. IV. 126.

³⁶⁾ „Actio est a qualis reactioni“ Newton szerint: de megfordítva a reactio nemcsak egyenlő, de erősebb is lehet az actionál. Példa a röpentyű.

magát u. m. a viszonytalant³⁷⁾ és az öntudat általános törvényeit és tényeit illető kérdések iránti közönbőséget, a mely a mint látszik, a társadalmi feladaton kívül a tapasztalati tudományoktól lelkesült s bámulatos eredményeiktől elragadt elméket terheli, minden bizonynyal felváltja, minthogy az ember nem változtathatja meg a természetét, a mely végzetesen sarkalja őt a távoli okok nyomozására, a végokokon és a mibe ezek mint sugarak egy pontban tömörülnek, a legfelsőbb egységen való elmélkedésre; felváltja mondóm a mi időszakunkat — és mutatkoznak is már jelei — egy öszvezetnek t. i. világegyetemi és lélektani kutatásoknak új időszaka.³⁸⁾ Hogy minő természetű lesz az az időszak a tudományban és életben véghezmenő rendkívüli átalakulás után, nem könnyű előrelátni. Népszerű tekintetből, a mennyiben más körülmények és különös módú fájdalmas viszontagságok járúlnak özsze³⁹⁾, fájdalom levén a vallásosságnak mint érzelemnek első kútfeje, a szellemnek a vallásos gondolkodásra való új felemelkedésében fog az az időszak nyilvánúlni, de a mely meg lesz változtatva és szabadítva a kötelékektől és nyűgöktől, a melyekben most bégofva van úgy hogy a középkori *credo quia absurdum* ot a kereszténység első korabeli *rationale obsequium* fogja felváltani; tudományi szempontból, mindaddig, míg az emberiség új rázkódás és új hátrálás nélkül halad előre, megépülhet a társadalom, rátérva az általános feladatok megoldására annál nagyobb biztossággal, mivel a tapasztalati⁴⁰⁾ tudományok segítni fogják a kutatásban; ha csak a spiritista elméletek, jobban meghatározva és állapítva tartalmukat — a miről a nekik kedvező mostani mozgalom sem győz meg minket — nem fognak új láthatárokat nyitni.

A második rendbeli orvosszert, a mely a mint mondók, hatalmunkban van, az oktatók működése nyújtja. Ezt három szempontból lehet tekinteni. Tartalmára nézve régóta uralkodik az az előítélet, hogy a tanítás sikere mindenekfelett a programmoktól függ, a melyeknek, sajnosan gyakori változtatásának nézetünk szerint csak másodrendű fontossága van a középiskola ügyében. Az (olasz) ministeriumnak a gymnasiumokat⁴¹⁾ illető rendeletei némi szabadságot engednek a tanítás tárgyai megválasztásában és fejtegetésében. Ki van zárva a rendszeres oktatásból a *metaphysica*, de nem úgy, hogy főfeladatai ne érintessenek, valahányszor a philosophiai külön tudományok illő alkalmat ad-

³⁷⁾ *Absolu*: en termes de metaphysique, qui n'est pas relatif. (Littre.) Ha hát *relativ* = viszonyos; *absolu* = viszonytalan. „Conficiens causa est alia absoluta et perfecta per se; alia aliquid adiuvans et efficendi socia quaedam.“ Cic. Parit. 26. 94. „In his et similibus formulis absolutum est liberum ab omni circumscriptione, respectu conditione.“

³⁸⁾ Periodus.

³⁹⁾ Concurro. („Összejár“, régi szó.)

⁴⁰⁾ Positiv.

⁴¹⁾ Italiában: lyceum.

nak reá. Kutatás tárgyai a középiskolában a paedagogusok közmegegyezése szerint a lélektanban a beltények és különösen az elme tehetségei osztályozása⁴²⁾ és természete és az észnek, értelmi tehetségünk kútfejének⁴³⁾ fő elvei; a logikában a gondolkodás alapforrásai: a fogalom, az ítélet, a következtetés, az ismeret és módszer elmélete és a tudományok osztályozásai; az etikában az erkölcsiségnek alanyias és tárgyias elemei, a kötelesség, a jog és az erény elmélete; az aestetikában a művészeti tehetségek és érzelmek, a szépművek osztályozása, a legismeretesebb remekművek példái alkalmazásával; és végezetre a philosophia történelmében futólagos pillanatok vetése a különböző őszeményekre, a melyek felett, kivált az erkölcsi tudományokban eltérnek egymástól a bölcselek állítmányai.⁴⁴⁾

De mint igazságszeretők és mint polgárok nem tehetjük, hogy mindamaz ismeretek közt meg ne említsük azokat is, a melyek a dogmatismus és rationalismus, az egyház és állam közti korunkbeli viszszavonást illeti, meggyőződve először arról, hogy az iskolaintézetekben tekintetbe kell venni mind a tudomány⁴⁵⁾ elélepteit, mind a népek új életét; másodsor arról, hogy még csak egy középiskolánk sincs, a mely ne sorakoznék a szabad gondoskodás és a polgári tekintély s egyházi tekintély elkülönzése pártolóihoz.

▲ hagyományos vallás⁴⁶⁾ az emberiségnek az a törekvése, hogy a viszonytalan fogalmát a belnézetnél⁴⁷⁾ és érzelemnél fogva határozza meg. Egyfelől azt czélozza, hogy a tudásra való ellentálatlan vergálast⁴⁸⁾ kielégítse, másfelől pedig az erkölcs fogalmának első kifejezése, midőn a legfőbb jót személyesíti és megszabja, hogy az emberi cselekvényekkel a világegyetemben az attól megállapított rendtartás teljesséssé. Ezen tiszték egyikében a metaphysikát, és a valónak⁴⁹⁾ más tudományait helyettesítse, a másikában az erkölcestant s a jogtant, és ez okból a Hugó Viktor kifejezése szerint, egy ragyogó égi

42) Classificatio. — 43) Orio.

44) Egy miniszteri újabb (1893) rendeletet felhasználva ebben (1893) az évben némi újítást hoztunk be a gymnasium felsőbb osztályai oktatásába. Tanításunk két részre oszlik. Egyikök a hagyományos ethika előadása; a másikkök a szoros értelemben vett erkölcsi kérdések rövid ismertetése. Erre az a meggyőződés ösztönzött, hogy némelyikök, mint pl. a melyek a positivismusra és a socialismusra vonatkoznak, hatalmasan vonják magukra mindenkinek, bármely néposztályba tartozzék, a figyelmét; azok már ma tudományos fontosságra vergődtek; a hírlapokban, folyóiratokban, társadalmi gyűlésekben, parlamenteken vitatkoznak felettök; tehát bizonyos határokat szabva nem lehet távol tartani azokat az iskolától, mert különben abban a veszélyben forgunk, hogy a fiatalság beléjük keveredik s megvesztegettei magát a túlzó tanokkal, a melyek az elméket elszedéivén csak rontanak, de nem építenek.

45) Az ex act tudományokat érti.

46) Religione positiva.

47) Intuitio.

48) Tendentia. — Közhasználatú szó.

49) Reale.

tünemény, a mely az emberiség első lépteit sugarával világította és a polgári létezés első alakját adta neki. De mint meggyőződés és érzelem a lelkiismeretnek sérthetetlen birtoka lévén, ha tapasztalatfeletti⁵⁰⁾ természetes határán túl lép és őt nem helyesen érző szervei működésével belévág a társadalmi és tudományos életbe, időjártával tévedést szülhet és minthogy tanainak nem mindig észszerűség az alapja, elméleti és cselekvényi képtelenségbe bukik, a honnan származik — hozzájárulván a lelkekben az emberinek az isteni feletti túlhatalma, mozzanata — a dogma és a tudomány, a vallási kötelességek és a társadalmi kötelességek közti küzdelem.

Hogy erről a küzdeletről, a mely ebben a százévben kiválóan forrong, bizonyos határok közt, de világosan és megnyugtatólag ne értesítsük az állami középiskolák tanulóit, az nem látszik nekem helyes eljárásnak; sőt szükség, hogy belévegyük oktatásunkba ne csak a tudomány elméletét, hanem a közjog elveit is, bő részt juttatván az állam természete, létrejötte s a tekintély más nemeihez való viszonyu kérdésit.

Azonban bár mennyire legyünk meggyőződve arról, hogy arra szorítkozva a középiskolákban, hogy az elméket a philosophia kérdések lehetőségére s érdekességére irányozzuk és némelyiköket tárgyiasan megvitatassuk, hibának tartjuk azt, ha a tanító azokba nagyon mélyen elmérülve, eléadáásával a tanulók felfogása felett lebeg vagy pedig valamelyik rendszerhez mód nélkül ragaszkodva, csak azt sürgeti és védelmezi tüzesen más rendszerek ellenében. Az ily szenvedély megfékezését egyik első kelléknek tartsa, a ki oktatásából komoly és tartós eredményeket akar nyerni; s ha nem teszi, szükségfelettinek s szédelgősnek fog nézetni és oktatásának nem lesz életbeli alkalmazása, sőt a hallgatók értelmére nézve veszélylyel jár.

Egy más tévedés, mely a tanítás felőli véleményeken áthúzódik, abban a hiedelemben áll, hogy annak a foganata a mester tudóságától függ. Sőt inkább azt mutatja ki számos tapasztalat, hogy a legtudósabb és leghíresebb emberek, éppen szellemöknek gátat nem tűró áradozása miatt csekély hasznot hajtottak középiskolai működésökkel; holott noha értelmes, de kevésbé ismert szerény egyének oktatása sokkal gyümölcsözőbb volt. Ez a bármily csudásnak látszó, de tagadhatatlan valóságú tény azt bizonyítja, hogy a tudomány, ha szinte voltaképpeni tényező a tanításban, nem teszi egyedül az egész tanítást; mert annak sikere a tanító ismeretein és nagy eszén kívül, még — és engedjék kimondanom — főképp attól az eljárástól és módszertől függ, a melyet ő az illető tanulmány előadásában követ és az eszközöktől, melyekkel azt a tanítványok felfogásához alkalmaztatni bírja. A tudós és a tudomány tanára közt az a különbség, a mi a művész és kriti-

⁵⁰⁾ Transcendentalis.

kus⁵¹⁾ közt, és ha néha találkozik is olykor együvé a vizsgálódó⁵²⁾ tehetség a tanítóival azon egyénben, de a kettőnek különböző természetűk lévén, különböző úton járnak. Ha hát megkívántatik, hogy bírja a tanár összességében és részleteiben azt a tudományt, a melyet tanítani akar, az is szükséges, hogy jó rendben — az ismerttől menve át az ismeretlenre — tudja előadni és mindazon eszközökkel, a melyeket a módszer sugall és a tanítványok lelkiállapota tanácsol neki, világossá és megfoghatóvá tenni.

Es most már bérekesztőleg, ha mindnyájunk ha nem terjesztjük mód nélkül tantárgyunk tartalmát, ha untalan abban járunk, hogy láttassuk magasra tartva azokat az eszményeket, a melyek iránt lelkesülniök kell a fiataloknak, ha nem tartjuk magunkat az igazság iránti meddő közömbösségben, hanem az alantas és vitás elvektől való függetlenségben; ha működésünkben ész és módszerű eljárást követünk, a minő a tantárgy gondos beosztása, a tanítványok elméjének, tevékenységének s eléhaladásának figyelmes kémlelése; észrevételeik és kérdéseik kés megengedése a végett, hogy szokják meg maguk erején is keresni az igazságot: szóval, ha az iskolában nem philosophusok, hanem philosophia tanárai leszünk, akkor törekvéseink kétségen kívül sikeresek fognak lenni, úgy hogy azok a tanulmányok, a melyek ama feltételek hiányában szárazok és unalmasok, most a valódi tudást fogják gyümölcsözni és a legkedvesebbek lesznek tanítványainknak, a kik később életükben is édesen emlékezendenek róluk, mint főképpi oktatókról.⁵³⁾

Különfélék.

Milleniumi képtárgyak Kolozsvármegye történetéből.

Kolozsvármegye azzal a megkereséssel tisztelvén meg bennünket, hogy ajánljunk a vármegye történetéből az ezredéves ünnep alkalmából készítemdő kép tárgyául valamely nevezetesebb, a vármegye területén történt eseményt: megbízatásunkhoz képest hazafias készséggel jelöljük

⁵¹⁾ Értekező ezt a kissé merész analogiát bővebb részletezéssel törekszik igazolni; de én azzal szótáporítani szükségtelennek tartám. Csak annyit jegyzek meg, hogy a „kritikus“ szót a esthetikus-sal szeretném fölváltani.

⁵²⁾ Speculativ.

⁵³⁾ Ezt a saját tapasztalásomból igazolt gondolatot örömmel látom kifejezve Prof Sante Ferrarinak „La scuola classica l'insegnamento della filosofia“ című könyvében. — „Annyira igaz az, — írja — hogy a philosophia az egész neveléstanításnak hasznára válik, hogy e tanulmánynak nem egy derék tanárát hallottam magasztalni annak jótékony hatását, a legkülönbözőbb pályákra készülő ifjakra. Egyetemi hallgatók és valamely tudománynak szabad tanulói, a kik évek óta léptek ki a gymnasiumból, hálásan és örömmel emlékeztek az igazságkutatásra ösztönző lendületről, a melyet a philosophiai első leczkéken kaptak.“ (Szerző jegyzése.)